

А.А. Айтенова* , А.Т. Құлсариева

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: alfya.amanzhol@gmail.com

«МӘДЕНИ ЖАРАҚАТ» МЕТАФОРАСЫНЫҢ ОНТОЛОГИЯЛЫҚ МӘНІ

Мақаланың мақсаты «мәдени жарақат» метафорасының онтологиялық мәнін айқындау болып табылады. Авторлар тарапынан «метафора», «жарақат», «мәдениет» ұғымдарының мәні философиялық таным тұрғысынан қарай отырып талданады. «Мәдени жарақат» метафорасының құрылымдық элементтерінің мәнін анықтаудың қиындығы көрсетіледі. «Мәдени жарақат» проблемасына арналған батыстық зерттеулердің қалыптасуы мен концептуалдық мазмұнын негіздей отырып қарастырылады. Зерттеу жұмысының жаңалығы «мәдени жарақат» метафорасы туралы ғылыми білімдерді құрылымдаумен айқындалады. «Жарақат» ұғымы қазіргі батыстық гуманитарлық және әлеуметтік зерттеулерде, дәстүрлі және қазіргі қазақ дүниетанымында да менталды негізде қолданылатыны нақтылы көрсетіледі. «Жарақат» психикалық патология ғана емес, пәнаралық тұрғыда ақиқатты пайымдаудың тәсілі немесе талпынысы екені анықталады. «Жарақат» – индивидуалды және ұжымдық идеяларды құрайтын, әлеуметтік өзгерістер нәтижесінде жағымсыз, дисфункционалды салдарларды зерттейтін концепция екені негіздеп дәйектеледі. Қазақстандық қоғам контекстінде батыстық зерттеулерге балама ғылыми-зерттеу тәжірибелерінің перспективалық мүмкіндіктері ұсынылады. Авторлар мұның мысалын қазақ әдебиетінде көрініс тапқан бірқатар шығармаларды талдау арқылы негіздеп көрсетеді. Алайда гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар бағытында қазақ мәдени мұрасында «мәдени жарақат» феноменін зерттеуден бұрын оның методологиялық аспектілерін дәйектеп алу қажеттігі арқылы пайымдалады.

Түйін сөздер: мәдениет, жарақат, метафора, мәдени жарақат, феномен, онтология.

A.A. Aitenova*, A.T. Kulsariyeva

Abai Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: alfya.amanzhol@gmail.com

The ontological essence of the metaphor of «Cultural trauma»

The aim of the article is to reveal the ontological meaning of the metaphor «cultural trauma». The authors analyze the essence of the concepts «metaphor», «trauma», «culture» from the point of view of philosophical knowledge. The complexity of determining the structural elements of this metaphor is shown. The context of the formation and the conceptual content of Western studies devoted to this issue are considered. The novelty of the research lies in the structuring of scientific knowledge of the «cultural trauma» metaphor. It is shown that the concept of «trauma» is used in modern Western humanitarian and social studies, as well as in the traditional and modern worldview of the Kazakh society on a mental basis. Trauma is defined not only as a mental pathology, but also as an interdisciplinary way or aspiration to understand the truth. It is argued that «trauma» is a concept that brings together individual and collective ideas, exploring the negative, dysfunctional consequences of social change. Opportunities for the prospects for the development of similar research practices within the framework of the Kazakh society are offered. The authors, as an example of the proposed perspective, analyze a number of works of Kazakh literature. However, before studying the phenomenon of «cultural trauma» in the Kazakh cultural heritage in the field of humanities and social sciences, it is necessary to substantiate its methodological aspects.

Key words: culture, trauma, metaphor, cultural trauma, phenomenon, ontology.

А.А. Айтенова*, А.Т. Кулсариева

Казахский Национальный педагогический университет имени Абая, Казахстан, г. Алматы,

*e-mail: alfya.amanzhol@gmail.com

Онтологическая сущность метафоры «Культурная травма»

Целью статьи является раскрытие онтологического смысла метафоры «культурная травма». Авторы анализируют сущность понятий «метафора», «травма», «культура» с точки зрения философского познания. Показывается сложность определения структурных элементов данной метафоры. Рассматриваются контекст формирования и концептуальное содержание западных исследований, посвященных данной проблематике. Новизна исследования заключается в структуризации научного знания метафоры «культурная травма». Показывается, что понятие «травма» используется в современных западных гуманитарных и социальных исследованиях, а также в традиционном и современном мировоззрении казахского общества на ментальной основе. Понятия «травма» определяется не только как психическая патология, но также как междисциплинарный способ или стремление понять истину. Утверждается, что «травма» – это концепция, объединяющая индивидуальные и коллективные идеи, изучающая негативные, дисфункциональные последствия социальных изменений. Предлагается возможность перспективы развития аналогичных научно-исследовательских практик в рамках казахстанского общества. Авторы в качестве примера предложенной перспективы анализируют ряд произведений казахской литературы. Однако, прежде чем изучать феномен «культурной травмы» в казахском культурном наследии в области гуманитарных и социальных наук, необходимо обосновать ее методологические аспекты.

Ключевые слова: культура, травма, метафора, культурная травма, феномен, онтология.

Кіріспе

XX ғасырдың соңында «жарақат» ұғымы академиялық ортада пәнаралық контексте талқылана бастады. Ұғымның төңірегіне шоғырланған элеуметтанушылар, мәдениеттанушылар, философтар, филологтар, психологтар, әдебиет сыншылары, тарихшылар жаңа гуманитарлық ғылыми бағыттың іргесін қалады. Сәйкесінше, «жарақат» ұғымының анықтамасы пәнаралық аспектіде өңделді (Браточкин, 2019). Сондықтан да, көптеген зерттеу құралдарын топшылайтын trauma studies пәнаралық зерттеу бағыты өзіндік қисынды мәнін ашуды талап ететін терминологиялық жаңылысты туындатты (Мороз, Суверина, 2014: 59–74).

Сонымен қатар, мәдени, тарихи, саяси және элеуметтік тәжірибелер тұрғысынан жарақат феноменінің мәнін зерттейтін салыстырмалы еңбектер өз кезегін күтуде (Хинрихсен, 2019: 256–273). Қазақстандық гуманитарлық ғылыми қауымдастықта аталған проблема мен оның методологиялық негіздеріне қатысты ешбір зерттеу жұмысы әзірге арналмаған және философияның методологиясы тұрғысынан талдаудан өтпеген.

Тақырыпты таңдауды дәйектеу және мақсаты мен міндеттері

«Мәдени жарақат» ұғымы мен метафора терминінің этимологиялық, ұғымдық тұрғыдан

талдау, аталған ұғым мен терминнің мәндік сипаттамасын анықтауға және «мәдени жарақат» метафорасының онтологиялық негіздерінің құрылымдық элементтерін дәйектеуге мүмкіндік береді. Сондықтан, біз ең алдымен аталған ұғым мен терминнің әрқайсысын жеке талдаған қисынды деп есептейміз. Тек және түр ұғымдарын анықтау құрылымының заңдылықтары тұрғысынан метафора объект және құрылымы жағынан «мәдени жарақат» ұғымынан кең, ал «мәдени жарақат» метафораның құрылымдық элементі болғандықтан оның бір түрі. Олай болса, талдау жұмысын метафора терминінен бастаған қисынды.

Сөздіктерде метафора терминіне қатысты мазмұны ұқсас әртүрлі анықтамалар жазылған. Мәселен, метафора (metaphora) – дәл қолдануға келмейтін сипаттамалық фразаны немесе терминді құбылысқа қолдану (Джери Д., Джери Дж. 1999: 438), метафора (грек. метафора – ауысу) – сөз не сөз тіркесінің тура мағынада емес, ауыспалы мағынада қолданылуының ең кең таралған формасы, бір ұғымды немесе көріністі басқа ұғымға немесе көрініске ұқсатуды аңғартатын риторикалық фигура, оған соңғысының маңызды белгілері мен сипаттамаларын ауыстыру, оны толығымен салыстыру немесе функционалды интерпретацияның принципі (сызбасы) сапасында қолдану (Левит, 2007: 1292) деген анықтамалар берілген.

Бекет Нұржанов (Нуржанов, 2002: 42–54), Деррида концепциясын талдау арқылы қатаң

және ғылыми – бейметафоралық тілдің утопия екенін, тілдің мәні – әуел бастан метафоралық сипатқа ие болатынын пайымдайды. Тіл өзінен метафораны, яғни өзінің бастауын өзінен қаншалықты өшіргеніне немесе сақтағанына байланысты жазылады, дамиды. Метафора – тілдің бастауын анықтайтын шекара деген қорытындыға келеді.

Философия дамуында метафора терминінің (Акишена, Мартишина, 2009: 10–13) функциясына қатысты бірнеше шартты көзқарас қалыптасқан. Олар келесі сипатта тізбектеледі: біріншіден, философиялық пайымдау қызметінде метафораның рөлі мен мәні толығымен терістеледі; екіншіден, философиялық мәтіндерді өндіру барысында метафораны және метафоралық тәсілдерді пайдалануға әртүрлі тыйымдар мен шектеулер қойылады; үшіншіден, онтологиялық құрылымдарды өңдеу үшін метафораны қолдану функциясы қажеттілік концепциясына орайластырылып жүзеге асырылуы керек; төртіншіден, метафораның тиімділігін рационалды пайымдаудың алғашқы кезеңінде ғана мойындау керек. Мұндай көзқарас тұрғысынан метафораның функциясы интерпретациялау немесе көзқарасты дәлелдеу формаларына жатқызылмайды, метафоралық пайымдаулар құбылыстарды түсіндіруде жаңашылдық пен теориялық зерттеулерге бағыттайтын көптеген себептерге түрткі болады.

Философиялық қауымдастықта, метафораны (Тарасова, 2010: 26–30) онто-гносеологиялық категория ретінде түсіндіретін көзқарас та қалыптасқан. Метафораның онтологиялық негізі адам мен әлемнің жаратылыстың басынан бір-бірімен үйлесімділігі, заттардың бір-бірімен байланысы, тұтастығымен анықталады. Метафора тұрғысынан болмыстың мәніне деген мұндай қатынас субъект пен объектінің тепе-теңдігін, олардың қарым-қатынасын және дүниеде барлық заттардың біртұтас екенін сезінуден тұратынымен сипатталады. Метафора – көркемөнердің қайнар бастауы арқылы әлемді таниды. Сондықтан, метафора – болмысты тану барысында процесс ретінде мән-мағына тудырушы және мән-мағына ұғынушы онто-гносеологиялық процедура. Анри Лефевр (Лефевр А. 2015:146–147) метафораның онтологиялық мәнін мазмұндайтын мынадай тұжырымдар шығарады: 1) метафора – риторикалық фигура болып табылмайды, метафора – қоғалыс, акт. Қозғалыс, акт тілдің-фигураның құрылымы неден тұратынын анықтайтын терең мәнді шығарғаннан, оның ықтимал мағыналарының

өзін-өзі пайымдай алуымен ерекшеленеді; 2) метафора – әрдайым ауыспалы, көшпелі, абстрактілі мағынада. Рәміздер метафора арқылы анықталады, фигуралар көпқырлы мағына сипатында пайымдалады; 3) метафора – өзіндік логикаға ие, метафора дискурсының логикалық формасынан ауыспалы дүниенің менталды және элеуметтік архитектурасы пайда болады; 4) метафора – күрделі процесс ретінде алуан түрлі байланыстарды құрайды, сондықтан визуалды, абстрактілі және танылуы қиын кеңістіктің генезисін әрдайым саралап отырады және оларды өңдейді.

Біздің ойымызша, метафора тіл қабілеті мен тілдік коммуникация моделінің табиғатын, сипаттамасын түсіндіреді. Метафоралық құрылымдар кез келген элеуметтік қауымдастықты ұйымдастыратын құрал ретінде коммуникациялық актілерді, контекстердің тұтастығын қамтамасыз ететін функция атқарады. Метафора – таным формаларының қалыптасуына қажет жалпылама механизм процедураларын мазмұндайды. Элеуметтік және физикалық реалдылыққа антропологиялық сипат береді, субъект пен объект арасындағы айырмашылықты мүмкіндігінше қысқартады. Ғылым немесе философия парадигмаларының ауысуына маңызды қызмет атқарады, тіл билігінің қатаң ұғымдарынан шыға отырып, болмысты менталды феномен тұрғысынан танудың шарттарын ұсынады. Олай болса, метафора (Юсупова, 2015: 89–94), (Кондакова, 2005: 111–114) – адамзат мәдениетіне, ойлау мәдениетіне тән феномен, метафора (Галушко, 2010: 23–33) – аяқталған ойлау жүйесі немесе танымның үлгісі емес, ол фрактал сияқты үлгілі ойлау стиліне қарама-қайшы, кез келген үлгі нұсқаларына танымдық сипаты ашық. Метафораның фракталды сипаты оның когнитивті құрылымы ретінде ойлаудың фракталдылығымен анықталады, метафора (Сяо Л. 2015: 386–389) – ойлаудың қажетті құралы, ғылыми ойлаудың формасы (Х. Ортега-и-Гассет), метафора (Маслова, 2015: 24–28) – шығармашылық концептуализациясының ауқымды механизмін мазмұндайды, эстетикалық тәжірибені бекіту, құрылымдау, қайта құрылымдау және репрезентациялау іс-шараларында маңызды қызмет атқарады.

«Мәдени жарақат» метафорасы екі ұғымнан тұрады: «мәдениет» және «жарақат». «Мәдениет» ұғымының мәніне қатысты концептер алуантүрлі және бір арнадан шыға бермейді. Олардың негізін: біріншіден, мәдениет ұғымының тұтас зерттеу парадигмасында қарас-

тырылатын әмбебап анықтамасы жоқ (Чуаньци, 2001–2010), екіншіден, «мәдениет» адам дүниетанымынан негізгі орын алған ең күрделі ұғымдар қатарына жатады (Eagleton, 2000), үшіншіден, мәдениетті зерттеудің ғылыми салалары мен мәдениетке қатысты анықтамалардың саны күн сайын артып келуіне байланысты қазіргі әлемде «мәдениет» ұғымын мазмұндайтын әмбебап анықтама беру мүмкін емес (Нуржанов, Ержанова, 2011: 14–15). Мұның көпқырлы мысалын, Т.Г. Галушко (Галушко, 2010: 23–33) мәдениетті метафора ретінде талдау арқылы анық көрсетеді.

Ғылыми зерттеу әдіснамасы

«Жарақат» – «мәдени жарақат» пәнаралық зерттеу бағытының мәнін анықтайтын негізгі ұғым. Энциклопедиялық, шетел сөздері, анықтамалық, түсіндірме сөздіктерде «жарақат» ұғымына қатысты бір-бірімен мәндес түсініктемелер берілген:

– жарақат (trauma грек тілінен аударғанда – жара, дене зақымы; зақымдану сөзінің синонимі) – сыртқы әсер нәтижесінде (мүше) тінінің тұтастығы мен қызметтерінің зақымдануы (Покровский, 2005: 1219–1220);

– жарақат (trauma грек тілінен аударғанда – жара, зақым болу, зақымдану) – 1) сыртқы әсерден мүшенің, тіннің зақымдануы; 2) шок, жүйкенің күйзелісі (Егорова, 2014);

– жарақат (trauma грек тілінен аударғанда – жара) – сыртқы әсерден (ең алдымен механикалық, термиялық) туындаған адам немесе жануар ағзасы тіндерінің тұтастығы мен қызметтерінің зақымдалуы. Психикалық жарақат – психикалық зақымдануы – психогенетиканы туындататын қуатты эмоционалды әсер ету (Гусев, 2000);

– жарақат – сыртқы себептер ықпалымен болған физикалық немесе қуатты эмоционалды күйзелістің салдарынан болған зақымдалу (Кордуэлл, 2000);

– жарақат – сыртқы әсер нәтижесінде дене мүшесінің, тіннің зақымдалуы. Жарақат алу, келтіру. Өндірістік жарақат (техникалық қауіпсіздікті бұзу салдарынан алынған жарақат) (Ожегов, Шведова, 1997);

– жарақат – контузия, коммоция, күйзеліс, зақымдалу (Абрамов, 2008: 3–5).

Сөздіктерде берілген анықтамалардан шығатын қорытынды, жарақат – физикалық, психикалық, механикалық, химиялық, термиялық т.б. сияқты зақымдалу факторларының түрле-

рімен; жіті жедел жарақат, созылмалы жарақат сияқты зақымдалу факторларының ықпал ету мерзімімен; тұрмыстық, өндірістік, спорт т.б. сияқты зақымдалу жағдайларымен ерекшеленеді.

Қазақ тілінде «жара» сөзі ауыспалы мағынада күйік, шер, қайғы мағыналарын білдіреді. Абай тілі сөздігінде «жара», келесі сөз тіркестері ретінде кездеседі: «*Битпес жара – орны толмас қайғы, шер*». «*Ескі жара – өткен реніш, көңілдегі қаяу*». «*Жаны жара – қайғылы, күйікті*». «*Жара басу – қайғы жеңу, шер тарту*». «*Жара түсу – қайғы басу, күйік түсу*» (Ахметова, Болғанбаев, Жанұзақов, Жәркешева, Ибатов, Қайымова, Сейлханов, Тәжімұратов, 2011: 206).

«Зақым», «залал» сөздерінің мағынасы да «жара» сөзінің синонимі болып табылады («зақым» мен «залал» жараның пайда болуының себептері болуы мүмкін). **Зақым** – кесір, залал, ауыспалы мағынада зиян, зардап; кесір, залал мағыналарын білдіреді. **Зақым болды**. *Жаралы болды, жарақаттанды*. **Зақымға ұшырады**. *Жарақаттанды, жараланды*. **Зақым етті**. *Жаралады, зақымдады*. **Зақым келтірді**. *Жарақаттады, мертіктірді, жаралады*. **Зақым келтіру**. *Жеке адамға қарсы қылмыс түрі, адамның денсаулығына зиян келтіру*. **Зақым қылды [жасады]**. *Жаралады, жарақаттады, зиян қылды*. **Зақым тартты [шекті]**. *Жарақаттанды, зиян тартты, залал шекті*. **Зақым істеді**. *Зиян келтірді, залал жасады* (Қоңратбаева, Қалиев, Есенова, 2011: 59–60). Зақымет – 1) азап, бейнет зәбіржала, әуре; 2) жаралы, зақымды (Қайыржан, 2013: 176). Жарақатқа қатысты аталған сөздер мен сөз тіркестерінің қолданылу аясы қазақ әдебиетінде біршама деңгейде қолданылған. Алайда гуманитарлық және әлеуметтік ғылыми бағыттар зерттеулерінің методологиялық аспектілерінде ғылыми зерттеу объектісі ретінде қарастырылмаған.

«Жарақат» зерттеулері батыстық академиялық қауымдастықтың қол жеткізген ғылыми бағыты екені сөзсіз. Лиза Хинричсен «жарақат» ұғымы әдепкіде физикалық дене зақымы, инвазивті мағынаға ие болғанымен, қазіргі заманғы ғылымда физикалық қана емес, менталды мағынаға ие болып, жеке тұлғамен қатар ұжымдық процестерді де аңғарта бастағанын пайымдайды. Сондықтан, жарақат «кезеңдік амнезияны» бастан кешірді, себебі субъект тудыратын қайшылықтардың күштілігі соншалық, ол ықпалды анафемаға айналады, әлеуметтік және саяси қозғалыстармен бірге қоғамдық санадан

өз орнын табады (Хинричсен, 2019:). Ғалымның пікірінше, «жаракат» ұғымы батыстық модерн дәуірінің қол жеткізген өнімі. Оның тарихы медициналық ойлаудың төрт негізгі бағытынан өріс алады: англо-америкалық сот медицинасы, француздың истерия зерттеулері, немістің элеуметтік медицинасы және қазіргі заманғы соғыс психиатриясы. Ал жаракат жайлы модерндік түсінік XIX ғасырдың ортасында теміржол апатынан зардап шеккендердің эмоциялық есеңгіреуінен кейінгі жаракат белгілерін атап көрсеткен ағылшын дәрігері Джон Эричсеннің еңбектерінен бастау алған. Берлин неврологы Пол Оппенхейм аталған психикалық күйге «жаракаттық невроз» деген атау берген. Алайда, жаракат жайлы ертеректегі зерттеулер Ж.-М. Шарко мен П. Жаненің, кейін З. Фрейд пен Й. Брейердің «Истерия туралы зерттеулер» (1895) атты еңбегінде пайда болған (Хинричсен, 2019).

З. Фрейд пен Й. Брейердің «Истерия туралы зерттеулерінде» (Freud, Breuer, 2013:) жаракат неврозында аурудың себебі физикалық жаракаттан емес, қорқыныш, *психикалық жаракаттан* келіп шығады және психикалық жаракат көп жағдайда истерия симптомдарының пайда болуына қызмет етеді. Кез келген қорқыныш, ұят, жан ауруын қалыптастыратын оқиғалар зақымдалушының қабылдауына және болған оқиғаның мағынасына байланысты жаракаттық ықпал етеді. З. Фрейд пен Й. Брейердің пікірінше, әдеттегі истерия барысында бір ауқымды жаракаттың орнына бір-бірімен байланыса зақымдаушы ықпал ететін оқиғалар тобын құраушы бірнеше парциалды жаракат анықталып жатады және олар қайғы-қасірет тарихының үзінділерін қалыптастырады. Психикалық жаракат немесе оны еске салатын жады адамның санасында әрекет етуші фактор ретінде бөгде дене сияқты ұзақ уақыт ықпал етеді. Сонымен қатар, истериялық симптомдар мен оларды бастайтын аффектілер жад арқылы қайта қалпына келтіріліп егжей-тегжейлі сипатталғаннан соң адамның санасынан біржолата жоғалғаны анықталған. Ал аффекіден айрылған естелік ешқашан адамның санасына ықпал етпейтіні дәлелденген. Яғни, патогенді есептелетін естеліктер ассоциациясы әртүрлі әдіс-тәсілдермен ығыстырылмайтын болса, әдепкі күйін мен аффект күшін сақтайды. Истерия барысында жинақталған жаракат жиынтығы таза соматикалық симптомдарға айналады. З. Фрейд пен Й. Брейер истерияның осындай ерекшелігін психикалық ауру ретінде мойындайды.

Әйткенмен, Лиза Хинричсен (Хинричсен, 2019) «Қанағаттану принципінің арғы жағында» (Freud, 2014:) «Мұса және монотеизм» (Freud, 1967: 178) сияқты Зигмунд Фрейд еңбектерін талдай отырып, соңғысының методологиялық тұрғыда жаңа тәсілді мазмұндайтынын пайымдайды. Себебі бұл зерттеу еңбегінде Фрейд жаракатты түсінудің бастауларын жеке тұлғалық емес, ұжымдық феномен ретінде дамытады.

АҚШ-та жаракатты зерттеу бағыты (Николай, Кобылин, 2017: 115–136) XX ғасырдың 70-ші жылдары Вьетнамдағы соғыс пен «вьетнам синдромымен» байланысты біржақты академиялық дискурстан пәнаралық зерттеу алаңына көшті. Бірқатар психоаналитиктер мен психотерапевтер Вьетнам соғысы ардагерлерінің соғыс тәжірибелерінің артикуляциялық ерекшеліктері мен мемлекеттің формальды, яғни Президент Ричард Никсон мен республикашылдардың элеуметтік-саяси бағытын сынау қозғалысын тану үшін оларға қолдау көрсетеді. Нәтижесінде, аясына «поствьетнамдық синдром» термині енетін жаңа психиатриялық классификация DSM-III (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders) өңделіп шығады. Аталған бағыттағы ғалымдар мұнысымен қоймай прагматикалық және теориялық ойларын жүзеге асыру мақсатында стресс теориясы, холокост зерттеушілері, отбасындағы зорлық-зомбылықты феминистік сынау және queer studies белсенді жақтаушылары сияқты реформаторшыл академиялық қауымдастықтармен ынтымақтасады. Мұндай ынтымақтастықтың қорытындысынан жаракат симптомдарының ауқымды өрісін сипаттайтын және 1978 жылы қабылданған «постжаракат күйзелісті бұзылуы» ұғымы пайда болады. Кейін, 1980 жылы «постжаракат күйзелісті бұзылуы» ұғымы DSM-III соңғы нұсқасының құрамына енеді. Әйткенмен, бұл кезеңнің ғалымдары жаракат зерттеулері дискурсын Вьетнам соғысы үшін саяси және этикалық жауапкершілік, Вьетнам соғысы ардагерлерінің жадысының трансформациясына медианың ықпалы, психиатрия саласында институционалды реформалардың қажеттілігі сияқты күрделі кешенді проблемалардың бөлігі ретінде есептеді. Сонымен қатар, XX ғасырдың 70 жылдары басталған жаракат және жады концептілерінің идеялық сипаттары бір-біріне қарама-қарсы тұруының элеуметтік-саяси астарлары басым еді. Дегенмен, америкалық жаракатты зерттеу ғылыми бағыты әдепкі формасында тұйықталып қалмады, арнайы зерттеу

жұмыстарын талап ететін эволюциялық даму сатыларын басынан өткерді.

Лиза Хинрихсеннің (Хинрихсен, 2019:) жазуына, 1980 жылдардан бастап Американың психиатриялық ассоциациясы «Жарақаттан кейінгі стресс бұзылушылығын ресми түрде мойындайды». Ал жарақат зерттеулері пәнаралық гуманитарлық бағыт ретінде 1990 жылдардың басында айқындала бастады.

1990 жылдары батыстық академиялық ортада Кэти Каруттың еңбектері жарақат феноменін зерттеудің дәстүрлі тәсілдерін радикалды түрде өзгертті. Ғалымның зерттеулерінде жарақат концепция ретінде гуманитарлық ғылымдардың талдау объектісіне айналады. Кэти Карутты (Caruth С. 1996:) жарақат патология ғана емес, ақиқатты пайымдаудың тәсілі немесе талпынысы ретінде қызықтырады. Жарақатты образдар мен қайталаулар реалдылықты бұрмалаудан туындамайды, олар болған оқиғаның шектен тыс көрінісінен келіп шығатын салдар болып табылады. Сондықтан әлеуметтік тәжірибе мен жарақат ұғымының негізінде мынадай күрделі әрі күн тәртібінде тұрған сұрақтар жатыр: жарақат психологиялықтан өзге ақиқаттың қандай түрін жеткізгісі келеді? Жарақат тарихтың қандай куәгері болып табылады, дәлірек айтқанда тарихты пайымдаудың басқа формаларына қарағанда оның ұсынған нұсқасы несімен ерекшеленеді? Бұл Кэти Карут жауап іздеген жарақат концепциясының іргелі сұрақтары еді.

«Жарақат» зерттеулеріне қатысты континенталды ғалымдардың көзқарастары өзіндік мазмұнымен ерекшеленді. Мәдени жарақат (Alexander, Eyerman, Giesen, Smelser, Sztompka, 2004:) жобасын жасауға қатысушы Джеффри Александердің пайымдауына (Резаев, 2011: 5–19), мәдени жарақат – психологиялық емес, әлеуметтік теория болып табылады. Рон Айерман (Eyerman, 2013: 41–53), мәдени жарақатты индивидуалды және ұжымдық идеяларды құрайтын концепция ретінде дамытады. Басқаша айтқанда, жарақаттың жеке, ұжымдық және мәдени ұғымдарын айшықтап беруге тырысады. Петр Штомпка (Sztompka, 2000: 449–466), жарақат жаңа парадигмасының гуманитарлық және әлеуметтік ғылым салаларына біртіндеп ену тенденциясын пайымдайды. Ал мәдени жарақат концепциясын қолданудың бірден-бір саласын әлеуметтанушы маңызды әлеуметтік өзгерістер нәтижесінде жағымсыз, дисфункционалды салдарларды зерттеу екенін айтады.

Батыстық зерттеулерде жарақат феноменін пәнаралық сипатта ұғыну оның өлшемдері

мен бірқатар білімдер жиынтығын сипаттауға мүмкіндік береді (Рождественская, 2017: 87–114). Мәселен, біріншіден, жарақат – субъект тарапынан өткен тарихтың тереңінде қандай оқиға болғанын когнитивті тұрғыдан өңдейтін және уақыттық-кеңістіктік өлшемдер заңдылығына бағынбайтын тәжірибе, екіншіден, жарақат – толық танылмайды, алайда «естелік», «қорқыныш» және осы сияқты «басқалай қайталанатын құбылыстар» формасында адам мен қоғамдық санаға қайта оралады, үшіншіден, репрезентация тарихи феномен белгілерін немесе фактілерін қайта баяндау ретінде әрқашан әралуандық формада жүзеге асады. Жарақат ұғымы аталған белгілер мен фактілерді еске түсіру, ұмыту немесе мойындау сияқты әлеуметтік кеңістік түрінде қолданылмайды, қайталау және қайта қарастыру сапасы да жүзеге асады. Осылайша, тыйым салынған естеліктер мысалында әлеуметтік-тарихи жарақаттар феномен ретінде адамның әмбебап тәжірибесінде қайта өзгеріске түседі, қайта өңделді.

XX ғасырдың соңында мәдени жарақат феноменін зерттеуші ресейлік әдебиеттанушы ғалымдар жарақат ұғымын метафора ретінде қолданады және антропологиялық тәжірибені талдау мақсатында құрал сапасында пайдаланады. Негізінен антропологиялық тәжірибенің объектісі мен пәні, стратегиялық миссиясы мен мақсаты кеңестік өткен шақ пен орыс мәдениетін тұтынушы посткеңестік қазіргі шаққа бағытталған (Брейтман, 2015:76–82). Жарақат феноменін концепцияластыру процесінде ресейлік ғалымдар ұсынған тәсілдер мен методологиялық негіздер жарақатты зерттеудің батыстық методологиясынан мазмұны тұрғысынан өзгешеленбейді. Алайда, жарақат зерттеулерінің объектісіне алынған әлеуметтік-тарихи кеңістіктің жергілікті өзгешелігімен құндылығы арта түседі.

Ресейлік ғалымдардың тәжірибесі «жарақатты шок» (Парфёнова, 2017) ғылыми бағытында қол жеткізген тәжірибелік-методологиялық негіздерін саралаудың да ғылыми маңызы құнды. «Жарақатты шок» проблемасы XX ғасырдың бірінші жартысынан бері ғылыми өміршеңдігін жалғастырып келеді. Алайда аталған бағытта жүргізген ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижелері көбіне жеке адамның физикалық жарақатын емдеуге қатысты (медицина саласында) және қолданбалы сипатқа басымдық берілген. Мәселен, «жарақатты шок» проблемасын медициналық-тактикалық тұрғыдан болжау концепциясын жасау, жарақат аурулары

туралы қызмет құру, шокпен сүйемелденетін қосарлас және көп реттік жаракаттар барысында қазіргі медициналық көмек көрсету жүйесін ұйымдастыру құрайды.

М.Г. Шрайбер, Е.И. Вольперт, Н.В. Уханова (Шрайбер, Вольперт, Уханова, 1959: 49) «жаракатты шок» ұғымын ағзада ауыр жаракаттың ықпалына қарсы дамитын патологиялық фазалық процесс деп анықтайды. Шок барысында екі фаза анықталады: 1) эректильді фаза ми қыртысында, әсіресе мидың қыртыс орталықтарында қозу процестерінің басымы түсуінен туындайды және ағзаның өмірлік маңызды функциясының күрт өсуінен көрінеді; 2) торпидті фаза орталық жүйке жүйесінде терең тежелумен түсіндіріледі, бұл ағзаның өмірлік белсенділігінің төмендеуінде көрініс табады. Ғалымдардың жазуынша, шок – жаракаттың ауырлығына және дененің реактивтілігіне тәуелді динамикалық процесс. Эректильді фазаның симптомологиясы сананы сақтау кезінде қозғалыспен сөйлеу қызметінің қозуымен анықталады. Науқастар ауруға қатты шағымданады, жаракаттың қаншалықты екенін бағалай алмайды. Көп ұзамай жаракатты шок эректильді фазадан торпидті фазаға көшеді. Ал торпидті фазаның симптомологиясы зақымданған ағза жүйесінің көптеген қызметтерінің зақымдалуымен сипатталады. Жалпы күйі ауырлайды, психика тежеледі, пульс әлсірейді, тыныс алу төмендейді. Сонымен қатар, шоктың торпидті фазасының клиникалық көрінісі тұрақты емес.

Өзгерістер сипаттамасы шок барысында пайда болған зақымдалудың *компенсациялануына, тұрақталуына* немесе *декомпенсациялануына* байланысты. Ағзаның қор күштерін жеткілікті түрде жұмылдыру мен тиісті емдеу тәсілдерімен шоктың дамуын тоқтатқаннан кейін ғана шок *тұрақтанады*. Егер ағзаның өзі немесе емнің әсерінен әдеттен тыс жағдайларды жеңіп шықса, шоктың кері дамуы пайда болып, *компенсацияланады*. Ал ағзаның қорғаныс күшінің төмендеуінен шок құбылысы өршіп, *декомпенсация* жүреді.

Сонымен, «жаракатты шокты» емдеудің мынадай жалпы ережесі ұсынылады (Шрайбер, Вольперт, Уханова, 1959):

1) жаракатты шок терапиясы шоктың фазасы мен деңгейі, жаракаттың сипаттамасы, ағзаның индивидуалды ерекшелігі, қоршаған ортаның жағдайларына байланысты патогенетикалық және дифференциалды болуы керек;

2) патогенез жағдайының күрделілігі және патологиялық процеске ағза жүйесінің бөлшек-

тері мен мүшелерінің тартылуына байланысты кешенді тәсілдерді пайдалану керек;

3) шок терапиясы салдармен ғана күреспейді, шок терапиясы алдын алу, яғни профилактика элементтерінен тұруы керек;

4) шок профилактикасы мен емдеу шаралары ерте, бірізділікке келтірілген және кешенді сипатта болуы керек;

5) жаракаттан зардап шеккендерге көмек көрсетудің кезеңдік принципі арнайы орындарда жүзеге асырылуы керек;

6) компенсация, тұрақтандыру немесе декомпенсация процестерін ескере отырып, емдеу кешенін таңдау шоктың фазасы мен деңгейіне байланысты жүзеге асырылуы керек;

7) жаракатты шоктың деңгейі мен ауырлығы үнемі бағалау процедуралары арқылы сипатталуы керек;

8) шок терапиясы зақымдалған ағзаның индивидуалды ерекшеліктеріне сәйкес жүзеге асырылуы керек;

9) жаракатты шоктың қайта даму қаупіне және торпидті фазаның созылу ағымына байланысты шокқа қарсы іс-шараларды жүзеге асыру мен бақылау жұмыстары ұзақ мерзімді болуы керек.

М.М. Рожинский (Рожинский, 1970: 116), «жаракатты шок» диагноз немесе патологиялық процестің тәмамдалған анықтамасы сияқты қабылданбауы керек, «жаракатты шок» – дабыл белгісі, шұғыл емдеу іс-шараларын жүргізу ісіне үндеу екенін айтады. Себебі, жаракатты шок ең алдымен барлық мүшелердің, жүйелердің және процестердің қызметін ұйымсыздандырумен сипатталады.

Нәтижелері және талқылама

Қорыта айтқанда, «жаракатты шокты» емдеудің жалпы ережесін гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдарда «жаракат» зерттеулерінің методологиялық негіздерін дәйектеу қызметінде қолданудың маңызы зор. Әсіресе, «жаракатты шок» ұсынған жеке адам зақымдалуының алдын алу және емдеу шараларының механизмін ұжымдық жаракат процестеріне бейімдеу дербес ғылыми концептуализацияны талап етеді.

Қазақ әдебиетінде көрініс тапқан «жаракат» феноменінің мотивтері мен идеялық көріністері пәнаралық тұрғыда зерттеудің бірден-бір алғышарты болатыны қисынды. Мәселен, Бауыржан Момышұлының «Ұшқан ұя» (Момышұлы, 2020) (1974) повесінде адамның өнер жолында тапқан тауқыметіне, жаракатына

қарамастан өнер үшін өлімге де бас тігетінін көркем тілмен жеткізгенін аңғарамыз. Сайын Мұратбеков «Жабайы алма» (Мұратбеков, 2020) (1972) повесінде тылда қалған ауылға Екінші дүние соғысының түсірген ауыртпалығын, аштық-жалаңаштық, жетімдік-жесірлік, сау адамның кемтар күйге түскенін көрсету арқылы оның балғын балалыққа жара салғанын, балалардың күтімсіз өскен жабайы алмадай ащы болуын суреттейді. Мұхтар Мағауин «Бір атаның балалары» (Мағауин, 2020) (1973) повесінде ұлдары Екінші дүние соғысының майданында қазақ тапқан ата-ананың жан жарақатын жетім қалған балаларды бауырына басумен жазғанын көрсетеді. Шерхан Мұртазаның «Жүз жылдық жара» (Мұртаза, 2020) (1976) әңгімесі де Екінші дүние соғысының зардабы дәстүрлі қазақ дүниетанымында киелі саналатын Байшынар ағашына балта жүзінің салынуы арқылы мазмұндалады. Байшынардың балта шапқан жарасы мен тылда қалған халықтың психологиялық көңіл-күйі бір-бірімен ассоциацияланып, көркем тілмен сипатталады. Белгілі зерттеуші Мақсат Тәж-Мұрат (Тәж-Мұрат, 2009: 138–153) «Кәбиса жыл» (2009) зерттеуінде репрессияға ұшыраған интеллигенцияның артында қалған ұрпақтарының «күйік қаққан» ауыр тағдырын

бір отбасының шежіресі арқылы жан-жақты талдау арқылы қиыстырады. Автор «күйік қаққан» ұғымын адамның құсаға бой алдыруынан болатын ауытқу екенін пайымдайды.

Алайда, жоғарыда атап өткеніміздей, гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар бағытында қазақ мәдени мұрасында «мәдени жарақат» немесе «жарақат» феномендерін зерттеуден бұрын оның методологиялық аспектілерін дәйектеп алу қажеттігі туындайды.

Қорытынды және тұжырамдама

Қорыта айтқанда, зерттеу барысында «мәдени жарақат» метафорасы мынадай білімдер жиынтығын құрылымдайтыны анықталды:

Біріншіден, қазіргі гуманитарлық және әлеуметтік зерттеулерде «жарақат» менталды мағынаны білдіреді;

Екіншіден, «жарақат» психикалық патология ғана емес, пәнаралық тұрғыда ақиқатты пайымдаудың тәсілі немесе талпынысы;

Үшіншіден, «жарақат» – индивидуалды және ұжымдық идеяларды құрайтын концепция; әлеуметтік өзгерістер нәтижесінде жағымсыз, дисфункционалды салдарларды зерттейтін концепция.

Әдебиеттер

- Браточкин А. Культурная травма и медиа. URL: <https://www.academia.edu> (дата обращения: 22.10.2019).
- Мороз О., Суверина Е. Trauma studies: История, репрезентация, свидетель // Новое литературное обозрение. – 2014. – №1. – С. 59–74.
- Хинрихсен Л. «Жарақат» зерттеулері және Оңтүстік АҚШ әдебиеті // Әдебиет теориясы: Антология. 2-том / Джули Риквин мен Майкл Райанның редакциясымен. – Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2019. – Б. 256–273.
- Джери Д., Джери Дж. Большой толковый социологический словарь: В 2-х томах. – М.: АСТ, Вече, 1999; Т.1 – 544 с.
- Культурология. Энциклопедия. В 2-х т. Том 1 / Главный редактор и автор проекта С.Я. Левит. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2007. – 1392 с.
- Нуржанов Б.Г. Экономия письма. Грамматология Деррида и контекст культуры // Тамыр. – 2002. – № 1. – С. 42–54.
- Акишена Е.О., Мартишина Н.И. Метафоры в философских текстах // Омский научный вестник. – 2009. – №5. – С. 10–13.
- Тарасова О.И. О сущности метафоры // Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 7, Филос. – 2010. – № 2 (12). – С. 26-30.
- Лефевр А. Производство пространства / Пер. с фр. – М.: Streike Press, 2015. – 432 с.
- Юсупова Л.Г. Формирование метафор // Языки и культура. Материалы XVII Международной научно-практической конференции. – Новосибирск: изд-во ЦРНС, 2015. – С. 89–94.
- Кондакова И.А. Косвенная метафора // Вестник Вятского государственного гуманитарного университета. Серия филологические науки. – 2005. – №2. – С. 111–114.
- Галушко Т.Г. Метафора фрактала и фрактал метафоры // Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина. – 2010. – Том 5. – №1. – С. 23–33.
- Сяо Л. Метафора и корпус // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. – 2015. – №2. – С. 386–389.
- Маслова Ж.Н. Мифологическая метафора в аспекте исследования генезиса метафоры // Изв. Саратов. ун-та. Сер. Филология. Журналистика. – 2015. – Т. 15, вып. 1. – С. 24–28.
- Чуаньци Х. Обзорный доклад о модернизации в мире и Китае (2001–2010) / Пер. с англ. под общей редакцией Н.И. Лапина / Предисл. Н.И. Лапин, Г.А. Тосунян. – М.: Издательство «Весь Мир», 2011. – 256 с.
- Eagleton T. The Idea of Culture. – Wiley-Blackwell; 1st edition, – 2000. – 168 p.

- Нуржанов Б.Г., Ержанова А.М. Предмет культурологии и определение культуры // Культурология в новом ключе: Учеб. пособие для ун-тов. – Алматы, 2011. – С. 14–15.
- Покровский В.И. Энциклопедический словарь медицинских терминов. – М.: Медицина, 2005. – 1532 с.
- Егорова Т.В. Словарь иностранных слов современного русского языка. – М.: «Аделант», 2014. – 800 с.
- Гусев И.Е. Современная энциклопедия. Этикет. – М.: Издательство: Мн.: Харвест – 2000. – 352 с.
- Кордуэлл М. Психология. А-Я. Словарь-справочник / Пер. с англ. К.С. Ткаченко. – М.: Фаир-Пресс. – 2000. – 448 с.
- Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка // Российская академия наук. Институт русского языка имени В.В. Виноградова. – 4-е изд., доп. – М.: Азбуковник, 1997. – 994 с.
- Абрамов Н. Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений / Н. Абрамов. – 8-е изд., стер. – М.: Русские словари, 2008. – 667 с.
- Ахметова Ж., Болғанбаев Ә., Жанұзақов Т., Жәркешева Г., Ибатов А., Қайымова Б., Сейлханов З., Тәжімұратов Ә. Абай тілі сөздігі. – Алматы, «Өнер», 2011. – Б. 206.
- Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 6-том / Құраст.: Ж. Қоңратбаева, Ғ. Қалиев, Қ. Есенова, және т.б. – Алматы, 2011. 7-том. – Ж. – Ж. – Б. 59–60.
- Қайыржан К. Сөз – сандық: Қазақтың көне сөздері. – Алматы: «Өнер» баспасы, 2013. – Б. 176.
- Freud S., Breuer J. Studies in Hysteria. – Digireads.com, 2013. – 170 p.
- Freud S. An Outline of Psychoanalysis Paperback. – Brown Press, 2014. – 130 p.
- Freud S. Moses and Monotheism. – Mass Market Paperback, 1967. – 178 p.
- Николаи Ф., Кобылин И. Американские trauma studies и пределы их транзитивности в России // Логос. – Том 27. №5. – 2017. – С. 115–136.
- Caruth C. Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996.
- Alexander J.C.; Eyerman R., Giesen B., Smelser N.J., Sztompka P. Cultural Trauma and Collective Identity. Berkeley, CA: University of California Press, 2004.
- Резаев А.В. Интервью с профессором Джеффри Александером // Социология и социальная антропология. – 2011. – №3. – С. 5–19.
- Eyerman R. Social theory and trauma // Acta Sociologica. – 2013. – Vol. 56. № 1. – P. 41–53.
- Sztompka P. Cultural Trauma: The Other Face of Social Change // The European Journal of Social Theory. – 2000. – № 4. – P. 449–466.
- Рождественская Е. Репрезентация культурной травмы: музеефикация холокоста // Логос. – Том 27. №5. – 2017. – С. 87–114.
- Брейтман А.С. Культурная травма в отечественном кинодискурсе (диалог «Бориса Годунова» С. Эйзенштейна и «Царя» П. Лунгина) // Вестник Приамурского государственного университета им. Шолом-Алейхема. – 2015 – №3(20). – С. 76–82.
- Багненко С.Ф., Ершова И.Н., Барсукова И.М. и др. Профессора и доктора медицинских наук Санкт-Петербургского научно-исследовательского института скорой помощи имени профессора И.И. Джанелидзе (1932–2017) / Под редакцией профессора В.Е. Парфёнова. – СПб.: ООО «Русский Ювелир», 2017. – 192 с.
- Шрайбер М.Г., Вольперт Е.И., Уханова Н.В. Травматический шок (профилактика и лечение) / Методическое письмо. – Ленинград, 1959. – 49 с.
- Рожинский М.М. Травматический шок и его лечение. – М.: Изд. «Медицина», 1970. – 116 с.
- Момышұлы Б. Ұшқан ұя. <https://kitap.kz/book/1165/read> (қаралған күні: 22.04.2020).
- Мұратбеков С. Жабайы алма. URL: <https://kitap.kz/book/1281/read> (қаралған күні: 23.04.2020).
- Мағауин М. Бір атаның балалары. URL: <https://kitap.kz/book/4071/read> (қаралған күні: 23.04.2020).
- Мұртаза Ш. Жүз жылдық жара. URL: <https://kitap.kz/book/2027/read> (қаралған күні: 22.04.2020).
- Тәж-Мұрат М. Кәбиса жыл // Кәбиса жыл: зерттеулер, эсселер, әдеби толғамдар. – Астана: Хұснихат, 2009. – Б. 138–153.

References

- Bratochkin A. (2019) Kul'turnaya travma i media. [Cultural trauma and media] URL: <https://www.academia.edu> (data obrachena: 22.10.2019).
- Moroz O., Suverina E. (2014) Trauma studies: Istoriya, reprezentaciya, svidetel' [Trauma studies: History, representation, witness] // Novoe literaturnoe obozrenie. – №1. – S. 59–74.
- Hinrichsen L. (2019) «Zharaqat» zertteuleri zhane Ontustik AQSh adebieti // [«Trauma» Studies and South American Literature] Adebiet teoriyası: Antologiya. 2-tom / Dzhuli Rikvin men Majkl Rajannyn redakciyasımen. – Almaty: «Ultyq audarma byurosy» qogamdyq qory, – B. 256–273.
- Dzheri D., Dzheri Dzh. (1999) Bol'shoj tolkovyj sociologicheskij slovar'. [Comprehensive explanatory sociological dictionary] V 2-h tomah. M.: AST, Veche; T.1 – 544 s.
- Kul'turologiya. Enciklopediya (2007) [Culturology. Encyclopedia]. V 2-h t. Tom 1 / Glavnyj redaktor i avtor proekta S.YA. Levit. – M.: «Rossijskaya politicheskaya enciklopediya» (ROSSPEN), – 1392 s.
- Nurzhanov B.G. (2002) Ekonomiya pis'ma. Grammatologiya Derrida i kontekst kul'tury [Saving letters. Derrida grammarology and cultural context] // Tamyr. – № 1. – S. 42–54.

- Akishena E.O., Martishina N.I. (2009) Metafory v filosofskih tekstah [Metaphors in philosophical texts] // Omskij nauchnyj vestnik. – №5. – S. 10–13.
- Tarasova O.I. (2010) O sushchnosti metafory [On the essence of metaphor] // Vestn. Volgogr. gos. un-ta. Ser. 7, Filos. – № 2 (12). – S. 26-30.
- Lefevr A. (2015) Proizvodstvo prostranstva / Per. s fr. – M.: Streike Press, – 432 s.
- Yusupova L.G. (2015) Formirovanie metafor [Production space] // Yazyki i kul'tura. Materialy XVII Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii. – Novosibirsk: izd-vo CRNS, – S. 89–94.
- Kondakova I.A. (2005) Kosvennaya metafora [Formation of metaphors] // Vestnik Vyatskogo gosudarstvennogo gumanitarnogo universiteta. Seriya filologicheskie nauki. – №2. – S. 111–114.
- Galushko T. G. (2010) Metafora fraktala i fraktal metafory [Fractal metaphor and fractal metaphor] // Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta im. A.S. Pushkina. – Tom 5. – №1. – S. 23–33.
- Syao L. (2015) Metafora i korpus [Metaphor and corpus] // Gumanitarnye, social'no-ekonomicheskie i obshchestvennye nauki. – №2. – S. 386–389.
- Maslova Zh.N. (2015) Mifologicheskaya metafora v aspekte issledovaniya genezisa metafory [Mythological metaphor in the aspect of the study of the genesis of metaphor] // Izv. Sarat. un-ta. Ser. Filologiya. Zhurnalistika. – T. 15, vyp. 1. – S. 24–28.
- Chuan'ci H. (2011) Obzornyj doklad o modernizacii v mire i Kitae (2001–2010) [Overview report on modernization in the world and China] / Per. s angl. pod obshchej redakciej N.I. Lapina / Predisl. N.I. Lapin, G.A. Tosunyan. M.: Izdatel'stvo «Ves' Mir», – 256 s.
- Eagleton T. (2000) The Idea of Culture. [The Idea of Culture] – Wiley-Blackwell; 1st edition, – 168 p.
- Nurzhhanov B.G., Erzhanova A.M. (2011) Predmet kul'turologii i opredelenie kul'tury // Kul'turologiya v novom klyuche: [The subject of cultural studies and the definition of culture // Cultural Studies in a New Key] Ucheb. Posobie dlya un-tov. – Almaty, – S. 14–15.
- Pokrovskij V.I. (2005) Enciklopedicheskij slovar' medicinskih terminov. [Encyclopedic Dictionary of Medical Terms] – M.: Medicina, – 1532 s.
- Egorova T.V. (2014) Slovar' inostrannyh slov sovremennogo russkogo yazyka. [Dictionary of foreign words of the modern Russian language] – M.: «Adelant», – 800 s.
- Gusev I.E. (2000) Sovremennaya enciklopediya. Etiket. [Modern encyclopedia. Etiquette.] – M.: Izdatel'stvo: Mn.: Harvest – 352 s.
- Korduell M. (2000) Psihologiya. A-Ya. Slovar'-spravochnik / [Psychology. Dictionary-reference] Per. s angl. K.S. Tkachenko. – M.: Fair-Press. – 448 s.
- Ozhegov S.I., Shvedova N.Yu. (1997) Tolkovyy slovar' russkogo yazyka [Explanatory dictionary of the Russian language] // Rossijskaya akademiya nauk. Institut russkogo yazyka imeni V.V. Vinogradova. – 4-e izd., dop. – M.: Azbukovnik, – 994 s.
- Abramov N. (2008) Slovar' russkih sinonimov i skhodnyh po smyslu vyrazhenij [Dictionary of Russian synonyms and similar expressions] / N. Abramov. – 8-e izd., ster. – M.: Russkie slovari, – 667 s.
- Ahmetova Zh., Bolganbaev Ə., Zhanuzaqov T., Zharkesheva G., Ibatov A., Qajymova B., Sejlhanov Z., Tazhimuratov A. (2011) Abaj tili sozdigi. [Dictionary of Abay language] – Almaty, «Oner», – B. 206.
- Qurast.: Zh. Qonratbaeva, G. Qaliev, Q. Esenova, zhane t.b. (2011) Qazaq adebi tilinin sozdigi. [Dictionary of the Kazakh literary language]. On bes tomdyq. 6-tom /– Almaty, 7-tom. – Zh. – Zh. – B. 59–60.
- Qajyrzhan K. (2013) Soz – sandyq: Qazaqtyn kone sozderi. [Word – chest: Ancient Kazakh words]. – Almaty: «Oner» baspasy, – B. 176.
- Freud S., Breuer J. (2013) Studies in Hysteria. [Studies in Hysteria] – Digireads.com, – 170 p.
- Freud S. (2014) An Outline of Psychoanalysis [An Outline of Psychoanalysis] Paperback. – Brown Press, – 130 p.
- Freud S. (1967) Moses and Monotheism. [Moses and Monotheism]. – Mass Market Paperback, – 178 p.
- Nikolai F., Kobylin I. (2017) Amerikanskije trauma studies i predely ih tranzitivnosti v Rossii [American trauma studies and the limits of their transitivity in Russia] // Logos. – Tom 27. №5. – S. 115–136.
- Caruth C. (1996) Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History. [Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History]. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Alexander J.C., Eyerman R., Giesen B., Smelser N.J., Sztompka P. (2004) Cultural Trauma and Collective Identity. [Cultural Trauma and Collective Identity]. Berkeley, CA: University of California Press, 2004.
- Rezaev A.V. (2011) Interv'yu s professorom Dzheffri Aleksanderom [Interview with Professor Jeffrey Alexander] // Sociologiya i social'naya antropologiya. – №3. – S. 5–19.
- Eyerman R. (2013) Social theory and trauma [Social theory and trauma] // Acta Sociologica. – Vol. 56. № 1. – P. 41–53.
- Sztompka P. (2000) Cultural Trauma: The Other Face of Social Change [Cultural Trauma: The Other Face of Social Change] // The European Journal of Social Theory. – № 4. – R. 449–466.
- Rozhdestvenskaya E. (2017) Rezentaciya kul'turnoj travmy: muzeifikaciya holokosta [Representing cultural trauma: museumifying the Holocaust] // Logos. – Tom 27. №5. – S. 87–114.
- Brejtman A.S. (2015) Kul'turnaya travma v otechestvennom kinodiskurse [Cultural trauma in domestic cinema discourse] (dialog «Boris Godunov») S. Ejzenshtejna i «Carya» P. Lungina // Vestnik Priamurskogo gosudarstvennogo universiteta im. SHolom-Alejhema. – №3(20). – S. 76–82.

Bagenko S.F., Ershova I.N., Barsukova I.M. (2017) Professora i doktora medicinskih nauk Sankt-Peterburgskogo nauchno-issledovatel'skogo instituta skoroj pomoshchi imeni professora I.I. Dzhanelidze [Professor and Doctor of Medical Sciences of the St. Petersburg Research Institute of Emergency Medicine named after Professor I.I. Janelidze] (1932–2017) / Pod redakciej professora V.E. Parfyonova. – Sankt-Peterburg: OOO «Russkij Yuvelir», – 192 s.

Shrajber M.G., Vol'pert E.I., Uhanova N.V. (1959) Travmaticheskij shok (profilaktika i lechenie) [Traumatic shock (prevention and treatment)] / Metodicheskoe pis'mo. – Leningrad, – 49 s.

Rozhinskij M.M. (1970) Travmaticheskij shok i ego lechenie. [Traumatic shock and its treatment] – Izd. «Medicina». – M.; – 116 s.

Momyshuly B. (2020) Ushqan uya. [Flying nest] URL: <https://kitap.kz/book/1165/read> (qaralgan kuni: 22.04.2020).

Muratbekov S. (2020) Zhabajy alma. [Wild apple] URL: <https://kitap.kz/book/1281/read> (qaralgan kuni: 23.04.2020).

Magauin M. (2020) Bir atanyn balalary. [Children of the same grandfather] URL: <https://kitap.kz/book/4071/read> (qaralgan kuni: 23.04.2020).

Murtaza Sh. (2020) Zhuz zhyldyq zhara. [Centennial wound] URL: <https://kitap.kz/book/2027/read> (qaralgan kuni: 22.04.2020).

Tazh-Murat M. (2009) Kabisa zhyl // Kabisa zhyl: zertteuler, esseler, adebi tolgamdar. [The leap year: research, essays, literary works] – Astana: Husnihat, – B. 138–153.